

TIDSSKRIFT FOR
DANSKDIDAKTISK FORSKNING

Christina Matthiesen og Marte Blikstad-Balas: *Sagtekster i læreruddannelsens danskfag*

Hans Reitzels Forlag, 2024, 174 sider

*Anmeldt av Johan L. Tønnesson, ph.d., professor i sakprosa,
Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo*

Ulv i fåreklær

Med denne boka tilbys dansklærere og lærerstudenter en ramsalt, men elskverdig framført kritikk av en alvorlig unnlattelsessynd i dagens danskundervisning: Sakprosaen får nesten ingen oppmerksomhet. Boka tjener samtidig som øse til en Sareptas krukke. Og hva er så i krukken? En sterk mikstur av tekster, som venter på å bli fordøyd langs lokkende didaktiske stier.

“ Skjønn-
litteraturens
demokrati-
serende kraft
kan være stor,
men kampen
om demokra-
tiet foregår
i vesentlig
grad gjennom
sakprosaen.

«Sagprosa?» En dansk litteraturvitenskapelig venn av meg rynket på nesen da han første gang så mitt visittkort: «professor i sakprosa». Begrepet, opprinnelig utmyntet av den finlands-svenske språkforskeren Rolf Pipping i 1938 for å sirkle inn en særskilt språklig stil, har lenge hatt en lite litterær klang i Danmark. Det kan forklare at Mathiessen og Blikstad-Balas oftest velger å kalle denne tekstverdenen «sagtekster» i en bok henvendt til danske lesere. I Claus Detlefs *Bogen om sagprosa*, utgitt av Dansklærerforeningen i 1988, leser vi om aviser, ukeblader og lovtekster – men også om lærebøker. Og blant «Gyldendals små opslagsbøker» finnes fra 2007 boka *Sagprosaens mønstre* av Johannes Fibiger. Her er sakprosabegrepet kraftig utvidet både medie- og genremessig: Foruten aviser, lærebøker og leksika finnes kapitler om «dokumentargenrene», herunder radio og film, om reklame, musikkvideo, reality-tv og internettets hjemmesider.

I Matthiesen og Blikstad-Balas' bok er imidlertid sakprosa et langt mer litterært fenomen. Ikke i den institusjonelle betydningen at litterær sakprosa er det som hører hjemme i den litterære institusjonen. Forfatterne tenker institusjonelt på en annen måte. De søker det litterære i fire «domener» med respektive undergenrer: *Hverdag*: Dagbok, brev og selvhjelpsbok. *Demokrati*: Essay, debatt-innlegg og borgerforslag. *Produksjon*: Anmeldelse, reklame og nyhetsartikkel. Og *Viten*: Reportasje, rapport og encyclopedi.

Forfatterne forklarer sitt formål slik: «Bogens sigte er at engagere undervisere og studerende i sagtekster og undervisning i sagtekster på en meningsfull, faglig og nuanceret måte.» (s. 8). Deres sterke engasjement for å føre den nevnte Sareptas krukke inn i klasse-værelsene begrunnes demokratisk: «det at utvikle elevenes evne til demokratisk medborgerskap forudsætter et systematisk, kritisk og konstruktivt produktivt orienteret arbejde med sagtekster.» (s. 13) I samtidens løpende debatt om demokratiets stilling er det allerede gått lang tid siden boka ble publisert. Her er det nok å nevne Vestens nye Woldemort, «he who should not be named», men vi kan også legge til utviklingen i India, verdens mest folkerike demokrati. Boka er dermed blitt enda mer potent. Skjønnlitteraturens demokratiserende kraft kan være stor, men kampen om demokratiet foregår i vesentlig grad gjennom sakprosaen.

Hvordan kan de to forfatterne så påstå at saktekstene forsømmes i skolen? Her går de gjennom et vell av nyere forskning om læremidler og undervisningspraksis i Danmark og Norge. Saktekstene er i mindretall i læremidlene, og når bøkene foreslår oppgaver overfor elevene, skal de lete etter innhold, eventuelt virkemidler i sakprosa, men uten tolkning og kritikk. Sakprosa forstås videre som noe enkelt og likefram. Også i møysommelig observert undervisning unngår lærerne å sette problemer under debatt, også når elevene skal arbeide med typiske debattinnlegg. Denne delvise forsømmelsen av sakprosa i skolen og den reduksjonistiske tilnærmingsmåten er omfattende både i Danmark og Norge, men trolig mest i Danmark, noe min danske

“ I Norge sitter elevene ofte bare tilbake med de tre aristoteliske appellformene *etos*, *logos* og *patos* etter endt retorikkundervisning.

litteraturvenns neserynking kan være et symptom på: Sakprosa er ikke fint nok i Danmark.

Men for de to forfatterne, ledende forskere i morsmålsdidaktikk i hvert sitt land, er det fint nok. Det er ikke bare fint, men livsviktig. De tilbyr tolkningsbriller fra to vitenfelt: Kritisk literacy og retorikk. Fra det første feltet hentes ideologikritikk fram, i tråd med at 1970-årenes samfunnskritiske tilnærming til tekster etterlyses underveis. Det oppmuntres også til å identifisere stemmer og posisjoner i tekstene. Dessuten inviteres det til å trekke inn lærernes og elevenes erfaringer som grunnlag for diskusjon: «Hvilken viden og hvilke erfaringer bør vi videreudvikle sammen?», spørres det på s. 62.

Presentasjonen av retorikkens optikker er langt bredere og rikere enn hva som har vært vanlig i undervisningen, i hvert fall i norsk skole, etter at retorikken vendte tilbake i læreplanene. I Norge sitter elevene ofte bare tilbake med de tre aristoteliske appellformene *etos*, *logos* og *patos* etter endt retorikkundervisning. Det er tre gode, men utilstrekkelige briller å forstå språklig handling gjennom. I denne boka presenteres også det rike begrepet *kairos*, det rette øyeblikk, på en fengslende måte, i likhet med det mer håndgripelige, men også fattigere begrepet *retorisk situasjon*, i tradisjonen etter en berømt artikkel av amerikaneren Lloyd Bitzer fra 1968. Videre lærer vi kort, men fyndig om argumentasjonsteori, genre, bilder og figurer, samt om den italienske semiotikeren og forfatteren Umberto Eco's begrep «Modelleser», en leser-i-teksten som vi levende lesere kan identifisere oss med og strekke oss mot for å fortolke den på en adekvat måte.

Det er ikke samme sett med briller som er best egnet over alt. Når de didaktiske stiene skal tegnes inn på kartet, kunne man tenke seg at et fast antall punkter skal krysses av underveis. Men til det er både tekstene og deres situasjoner for forskjellige. Når den danske Amerika-immigrant Jakob A. Riis' dagbøker fra 1870-årene skal arbeides med, er *stemme* en viktig nøkkel til forståelsen. I motstandsmannen Kim Malthe-Bruuns avskjedsbrev til kjæresten Hanne fra fengselet under den tyske okkupasjonen, er det billedspråket og Modelleser-begrepet som får vekt, og forfatterne foreslår å invitere elevene til å skrive videre på historien: «Hvilken rolle ville du invitere Hanne til at indtage, hvis du skulle skrive et brev til hende som hendes kusine, der lige har fået at vide, at Kim Malthe-Bruun er blevet henrettet?» I Susanne Brøggers essay «Vaginal spray» fra 1971 er det igjen stemmen i teksten vi skal lytte fram, men også billedspråket. Slik fortsetter de nokså åpne og inviterende analysene av de tolv tekstene i de fire nevnte domenene.

Men skal saktekster bare leses og snakkes om? Nei, lesing og samtale må gå hånd i hånd med skriving, mener forfatterne, ikke minst for å styrke elevenes retoriske handlekraft på ulike nivåer av demokratiet. Fra det instruktive sluttkapitlet henter jeg fram noen originale

begreper (mine kursiveringer hele veien): Skrivning av saktekster peker har potensial for «en verdensvendt uddannelse». Verdensvendt, altså, ikke bare innadvendt, som jeg jo også må være når jeg skriver og aktiverer min *etos*. «*Elevstyret imitatio*»: Alle er enige om at elever trenger forbilledlige tekster, altså «modelltekster» når de skriver. Men noen har gjerne valgt forbildene for dem. Boka gir en fin inngang til hvordan elevene selv kan velge sine forbildetekster og ta stilling til dem.

Gjennom hele boka er «situation» et nøkkelord. Saktekster må forstås utfra den situasjonskontekst de er skapt i og leses i. Men situasjonsbevisstheten er også viktig for skrivning. Slagordet her er «Tekstens *situation* som idéudvikler».

“ Saktekster må forstås utfra den situasjonskontekst de er skapt i og leses i. Men situasjonsbevisstheten er også viktig for skrivning.

Enhver saktekst bør leses med et kritisk blikk, så også denne boka. Jeg velger likevel i denne anmeldelsen å ikke legge vekten her, mest fordi jeg ikke ønsker at kritikken skal stå i veien for den dansksdidaktiske leserens evne til å nyte og dra nytte av det jeg ovenfor kalte øsen og krukken. Skal noe likevel nevnes, blir det bare ett enkelt poeng: I en matrise (s. 28) presenteres de nevnte fire domenene, og deres tilhørende genre sorteres mellom «Transparent» og «Æstetisk» sakprosa. Til de estetiske genrene hører blant annet anmeldelsen, og blant de transparente finnes læreboka. Nå håper jeg selvsagt at anmeldelser, f.eks. den herværende, har estetiske kvaliteter. Men ved bl.a. å sitere nøyaktig og oppgi sidetall for referansene der det trengs, tilstreber jeg å gjøre den transparent. Tilsvarende bærer det galt av sted å plassere enhver lærebok som transparent, men ikke estetisk: Hvem vil orke å lese en lærebok som foruten det transparente og rasjonelle ikke også appellerer til det estetiske, forstått som sansenes erkjennelse? Den samme kritikken rammer de øvrige genres plassering. Matrisen presenteres som et «tænkeredskab», og for så vidt som den egger til motsigelse, er den selvsagt det. Men den store mengden av begreper og forslag i resten av boka er redskaper på en mer direkte måte.

Når jeg har gitt anmeldelsen tittelen «Ulv i fåreklær», er det fordi forfatterens alvorlige og sterke kritikk av dagens dansksdidaktiske praksis framføres uten store ord og pares med vennlighet og generøsitet, det som er blitt karakterisert som «inviterende retorikk». De to forfatterulvene har i flere år vært viktige og tydeligere premissgivere i skandinavisk diskusjon om morsmålsfaget. Ja, den norske ulvinnen, professor Marte Blikstad-Balas, ble i 2025 til og med valgt som leder for Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, den mektige organisasjonen som gjennom mer enn tre tiår blant mye annet har stimulert til omfattende sakprosaforskning. Den danske, Christina Matthiesen, tiltrådte nylig som professorat i retorikk ved Lunds universitet. De er altså begge plassert på steder med oversikt og innflytelse. La oss håpe at de i tiden framover følger godt med på hvilken plass sakprosaen får i morsmålsdidaktikken i Danmark, ja, i hele Skandinavia, og at de sender ut hørbare ul i natten hvis ikke lærere, lærerutdannere og forlagsfolk har tatt deres gode råd til følge.